

Ал әр ел ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, тіл саясатының өзіндік үлгісін қалыптастырады, барлық этностар мен ұлыстардың қазақ тілдерін дамытуға бағытталған түбегейлі жаңа негізде белсенді тіл саясаты әзірленді. Дегенмен, Қазақстан аймақтарының тілдік біркелкі еместігінің сақталуы оның көп қырлы лингвистикалық дамуында көрінеді.

Қазақ-орыс, орыс-қазақ қостілділігін дамыту және өзара байыту тұрғысынан белгілі географ, қазақ халқының өмірі мен мәдениетін зерттеуші Григорий Николаевич Потаниннің өмірі мен шығармашылығының зерттелмеген қырлары үлкен қызығушылық тудырады. Павлодарға жақын жерде казак ауылында дүниеге келген, тұрғындары жергілікті халықпен тығыз араласып, оның тілін жақсы білетін Н. Потанин қазақ ауыз әдебиетіне үлкен қызығушылық танытты, мақал-мәтелдер жинады. Бұқар жыраудың қазақ тілінде жазылған поэтикалық шығармалары да қолжазбаларында сақталған. Осы және басқа деректер, сол кездегі белгілі тұлғалар Ө.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов және басқалармен жеке байланыстар Н.Ф. Потанин қазақ тілін жақсы меңгерген, сондықтан ғалымның тілін, жазба мұрасын, халықтардың тілдік өміріне ықпалын жан-жақты зерттеу қазақ-орыс қостілділігі үдерісін зерттеуде маңызы зор.

Өңірдегі этностардың өмірі белсенді қарым-қатынас процесімен, әртүрлі байланыстармен, басқа тілде сөйлейтіндермен байланыспен сипатталады. Мұның барлығын қоғам тілдерінде көрсету мүмкін емес еді. Қазақтардың осы өлкеге қоныстанған түрлі этнос өкілдерінің мәдениеті мен тілінің элементтерін қабылдағаны сияқты, басқа этностардың тілдері де сол әсерді сезінді. Сонымен қатар, ол тілдің әр түрлі деңгейлерінде кездеседі, дегенмен әр тілдің екіншісіне әсер етуінің шекарасы мен сипаты әртүрлі.

Орыс тілінде сол немесе басқа объектіні, құбылысты, ұғымды нақты белгілеу үшін қолданылатын қазақизмдер осы аймақтағы орыс тілінің лексика-семантикалық жүйесін байытады, оның экспрессивтік мүмкіндіктерінің кеңеюіне ықпал етеді. Өңірде тұратын орыстар қазақ тілінің жеке сөздерін біліп қана қоймайды (бұрынғы орыс казактары бұл тілде еркін сөйлейтінін ескеріңіз), сонымен бірге бұл тілді бағалайды, оның қолданылуына бақылауды жинақтайды, оны ана тілімен салыстырады және қорытынды жасауға тырысыңыз.

Тілдердің өзара әрекеттесуі, өзара ықпалы, өзара бағы, ең алдымен, лексика-семантикалық деңгейде байқалады. Аймақтық позициялардан тілдік байланыстарды жан-жақты зерттеу көпұлтты Қазақстанның рухани өрлеуі мен дамуының өзекті мәселесі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Конституция Республики Казахстан. - Алматы: Қазақстан, 2001. - 96с.
2. О языках в республике Казахстан // Основные законодательные акты о языках в Республике Казахстан. - Алматы: Юрист, 2004. - С. 5 –11.
3. Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020годы // Основные законодательные акты о языках в Республике Казахстан. - Алматы:Юрист, 2011.
4. Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги. Агентство по статистике РК. Статистический сборник. Астана, 2010. –112с.
5. Концепция языковой политики Республики Казахстан // Основные законодательные акты о языках в Республике Казахстан. - Алматы: Юрист, 2004. - С. 11–17.

Бақытқызы Д., Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, филология факультеті, гр. КО-21, студент
(*Ғылыми жетекші: қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы*)

МАҒЖАН ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ СИМВОЛИЗМ

Қазақ әдебиетінің ірі өкілі Мағжан Жұмабаев шығармашылығында тамыр тартып жатқан әдеби үлгілердің бірі символизм екендігі белгілі. Олай болса, «Ақын Мағжанның символизмге айрықша ден қоюының сыры неде?

Эстетикалық негіздері XIX ғасырдың 60–70-жылдарында Поль Верлен, Артюр Рембо, Стефан Малларме, Лотреамон сынды француз ақындарының шығармалары арқылы қалыптасқан символизмнің негізгі талаптарының бірі жаратылыс тылсымдарына түйсік арқылы бойлауға, түйсінгенін әрқайсысы өзіндік мән, идеяға ие поэтикалық символдар арқылы жеткізуге мүмкіндік беретін ақынның ой азаттығы болды.

«Мағжан культурасы зор ақын... Сыртқы кестенің келісімі мен күйшілігіне қарағанда бұл бар заманның шегінен асқандай... бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге анық қалуға жарайтын сөз – Мағжанның сөзі», [1, 12]- деп М.Әуезов айтқандай Мағжанның сыны кетпеген маржан сөздері әлі күнге дейін халық жадында. Сөзімді қорытындылай келе айтарым, Мағжан поэзиясындағы символизм ұлттық төл тумамыз, этностық ерекшелігімізден алынса да, әлемдік деңгейдегі символистік образдармен салыстырмалы салмақталады.

20-ғасырдың басында қазақ әдебиетінде символизм сарыны Ш.Бөкеевтің туындыларынан көрініс тапты. Бұл жөнінде Қ.Жұмалиев: «Шәңгерей қазақ әдебиетіндегі бірінші дарашыл ақын, өлеңдерінің көпшілігінде-ақ дарашылдықты жырлады. Фет пен Тютчевтің сыңары-Шәңгерей іспетті», - деді. Шәңгерей поэзиясындағы бейнешілдік тәсіл бостандықты аңсаған романтикалық қиялдан туды. Оның сыры-ақын Кенесары көтерілісінің дүбірі аяқталған кезде дүниеге келіп, халықтың мұн-мұқтажына қанып өскендіктен еді. Шәңгерей поэзиясындағы символизмге назар аударсақ, ақынның туындылары терең қиялға, шым-шытырыққа, халықты көтеріліске шақыруға үндемейді, тек байсалды, өзіне тән тұйықтылықпен, сақтықпен ғана астарлы ойларды қозғайды.

«Адамзаттың рухани дамуы алуан ұлттардың рухани өрісіндегі өміршең, өнегелі қасиеттерді игеріп, кәдеге жарата алуымен сабақтасады. Өйткені бір ұлттың рухани-эстетикалық әлемі екінші бір ұлттың болмыс-бітімімен еш уақытта бірдей болмайды. Өр ұлттың болмысты өзінше түйсініп, түсінуі оның табиғатын айқындайды. Сондықтан әрқайсысының өзіндік ерекшелігі дегеніңіз жалпыадамзаттық контексте алып қарағанда әрқайсысының өзіндік байлығы деп бағалануға да лайықты» [1, 17], – деп пайымдайтын біздің бүгінгі түсінігіміз Мағжан өмір сүрген қоғам үшін соншалықты маңызды емес еді.

«..Ол жүректің қобызын шерте біледі, оның жүрегінен жас пен қаны аралас шыққан тәтті сөздері өзгенің жүрегіне тәтті у себеді. Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады. Оқушының жүрегіне әсер ете алмайтын құрғақ өлеңді, жабайы жырды Мағжаннан таба алмайсыз», - [2, 11] деп Ж.Аймауытов әділ баға беріп, бекер айтпаса керек.

Шәңгерей поэзиясынан Мағжандай оқырманның ойын оңға, санасын санға бөліп, эмоциялық тебіреніспен ұтымды ойлар қалдыратын символдарды кездестірмейміз. Десек те, символизмнің қазақ әдебиетіндегі бастауы – Шәңгерей болып қала бермек. Ендеше Шәңгерей өлеңдеріндегі символизмдерге назар аударсақ, «Таудағы тас ұяда» деп аталатын шығармасында «Мен» сөзің еңсесі езілген елдің бойына күш жіберер құдірет деп біледі. «Мизан», «Сират» торын құрып жатқанда, оған қарсы тұрар рух осы меннен туады дейді. Бұл жерде Шәңгерейдің 1916 жылғы июнь жарлығынан соң болған көтерілісті символмен меңзеп отырғанын аңғарамыз. Ақынның символистерге тән дарашылдығы осы өлеңнен айқын сезіледі.

Ал елінің іргесі сөгілмеген бірлігін армандаған «Бұл дүние панилығын етеді екен» өлеңінде:

Шайтанға шаршап тұрған ат бергенің-

«Тамұққа жақынымды жақ!» дегенің.

Жыланды жолда жатқан соқпай кетсең-

Тап болған бір ғаріпті шақ дегенің [3, 10].

Елді азғырушы, қаскүнемдердің, төңкерілісшілердің образын мистикалық ойлау арқылы «шайтан» сөзімен образдайды.

19-ғасырдың екінші жартысындағы саяси ахуалға өз бағасын беріп, жекелеген символдық сөздерді пайдаланып, күрделі пікір айтуға ұмтылған, діни ағартушылық бағыт ұстанған-Мақыш Қалтайұлы еді.

Ақын поэзиясынан қазақ халқын бақытты болашаққа жеткіземін деген романтикалық сарынды аңғара аламыз. Образды бейнелі сөздерге зер салсақ, ақын «Айна» сөзін символ ретінде қолданады. Күнделікті тұрмыстағы қарапайым айна арқылы халықтың білімге құштар еместігін, мал шашатын мақтаншақтығын, өзгені көреалмай күндейтінін сын тезіне салады. 1914 жылы Омбы қаласында «Бірлік» қоғамы құрылғанда, оны Мағжанның «Айна» деп атағысы келгеніне Мақыш Қалтайұлының осы пікірі ықпал етсе керек.

Мағжан Жұмабаев «Иғлан» (жарнамалау) атты өлеңінде біздің милләт (ұлтымыз)-тоқсандағы кемпір деп қазақты бойынан қуаты кеткен кемпірге теңейді. Өзге ұлтқа құшақ жайып, қонақжай бола қаласың, өз туғаның қазаққа келгенде сараңдық танытып, көреалмай, күндейсің деп халық қасиетін сынға алады. Мақыш Қалтайұлының:

«Өзім айсыз түнде, қараңғыда қармалап жүрмін», - деген астарлы сөздері қазақтың білімге деген талпынысының баяулығынан туған ой еді. Қазақ әдебиетіндегі символизм Мағжаннан бұрын басталғанымен, Мағжан поэзиясындағыдай шырқау биікке көтеріле алмады.

Символистердің шығармашылығының маңыздылығы – қоғамға ой тастап, жаңаға ұмтылып, өлеңді өрнектеп, жетілдіріп отыру.

Өлді деуге бола ма, ойлаңдаршы, Өлмейтұғын артына сөз қалдырған, - деп хакім Абай айтқандай символистер шығармаларын мәңгілік ғұмырға теңейді. Мағжанның:

Мен өлмеймін,

Менікіде өлмейді [4, 11], - деуінің себебі де осыдан болар.

Бейнешілдік тәсілдің Мағжан поэзиясында қалыптасуы 19-ғасырдың орта кезінде Ресейдің қазақ даласына озбырлық әрекетінен, болымсыз болыстың залалынан туған еді. Бірақ халыққа ашық үндеу айтуға саясат мүмкіндік бермеді. Сол себептен, сақтықпен, ишарамен, символдарды қолданып, бейнелеп айтуға тура келді.

Мысалдап сөйлеу, ойын астарлап, меңзеп айту халқымыздың шешендік өнерінің бір тәсілі болған. Мағжан оны батыс пен орыс символистерінің шығармасымен жетілдіріп, қазақ әдебиетінде өзіне дейін болмаған көрсем әдебиет стилінің қалыптасуына ықпал етті.

Мағжан бейнешілдігінің бейнесін «Толқын» өлеңінен аңғара аламыз. Себебі, ақын сыбырлай сылдырлап, былдырлап, ұрланып аққан толқындардың да, назарға іліге бермейтін қатерлі тұстары бар екендігін, ескі қоғамды жаңаның алмастыруын су бетіне көтеріліп келіп, көрінбей жоғалып кететін толқынның образында бейнелейді. Бұл-ұрпақты ұрпақ алмастырады деген философиялық ой еді.

Ұлттың ұйықтап қалған сезімін ояту үшін қатаң дауысты дыбыстарды ерекше пайдаланады. Оны халықтың жігері мен намысын оятатын «Түркістан» және «Қазақ тілі» өлеңдерінен байқай аламыз. Қуатты екпін мен жігерлі сөз нәсерінен құйын ойнатқан «От» өлеңінде халық санасын отпен аластайды.

Үнді, ұяң дыбыстарын пайдалану арқылы, жігіт пен қыздың арасындағы іңкәр сезімді-«Шолпы» өлеңінде бейнелейді.

«Жүсіп хан» поэмасында «зат» сөзің символ етіп, Аббас ханның образын:

Шіркін, Аббас зат еді-ау!

Заттың ісі жат еді-ау, - деп көрсетеді.

«Айда атыңды, Сәрсембай»

атты өлеңінде қала еркектерін:

«Тамақтан басқа тілек жоқ.

Қорсылдаған доңыздар» - деп шеңейді [4, 22].

Символистер түнді жамандықтың образы ретінде бейнелейді. Мағжан да сол дәстүрмен «Түн айтқызды» өлеңінде:

Тауда түнде үн берген

Тәңірі ме әлде байғыз ба?

Үнді естіп, жаным күңіренген, - деп 1921-1922 жылдардағы аштыққа ұрынған халықтың қаралы жай-күйін түнге теңеп, символ етеді.

Аталған мысалдардан Мағжанның поэзиясында өзге символистерге тән сентименталистік сарын бар екенін аңғарамыз.

Қорыта айтқанда, ақынның символ-образдарға айналып яки символ – образдардың ақынға айналып, бірінші жақтан тіл қатуы өлеңнің әсері мен экспрессивті қуатын еселей түседі. Бұл да – Мағжан Жұмабаевтың өзіне дейін қалыптасқан қандай да бір әдеби үлгілерді жаңа сипаттар дарыта, көркемдік әсерін арттыра қолдануға бейім жаңашылдығының бір көрінісі.

Әдебиеттер

1. Ыбырайым Б. Эстетикалық тәжірибе және рухани даму // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Акад. Серік Қирабаевтың 75 жылдығына арнал. жин. – Алматы: Комплекс, 2002. – 121–125-б.

2. Елеукенов Ш. Батыс-Шығыс әдеби тоғысуы проблемасы және Мағжан Жұмабаев // Қазақ ССР ҒА хабарлары. – Тіл, әдебиет сер., 1990. – № 2. – 41–43-б.

3. Ахметов З. Ақын тұлғасы, адамгершілік мақсат-мұраты // Нұрғали Р. Әдебиет теориясы. Нұсқаулық. – Астана: Фолиант, 2003. – 108-109 б.

4. Әлімбаев М. Толқыннан толқын туады. – Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 1992. – 29 б.